

Sune Frølund

Fornemmelse for atmosfære

INDLEDNING

Når kinesiske turister besøger de Nordiske landes hovedstæder, beundrer de cykelstierne, de grønne parker og den rene luft. I København bliver de tilrejsende kinesere især begejstrede for havnebadene, som er et resultat af mange års bestræbelse på at rense byens udledninger af spildevand. København blev da også for nogle år siden tildelt den internationale miljøpris *City Climate Leadership Awards*, og danskerne er stolte af rollen som miljøduks i global sammenligning.

Men både kineserne og danskerne bliver bedraget. Danmark hører til klodens største producenter af drivhusgasser som CO₂ og metan, hvis man sammenligner med indbyggertallet. De smartphones og fladskærme, som danskere er storforbrugere af, er produceret i de kinesiske forstæder og storbyer, som turisterne er kommet fra. Og danskerne er blandt de mest rejselystne i verden, men mærker ikke selv meget til forureningen fra de fly, som de rejser stadigt længere væk med. Fænomenet kaldes *greenwashing* og det går ud på, at man eksporterer forureningen, der stammer fra produktionen af varerne man konsumerer. Det samme system har man på fødevarerområdet. Det store kødforbrug i den vestlige verden forudsætter afskovning af store landområder i den 3. verden, hvor foderet bliver dyrket eller kreaturerne bliver opfostret. Og afskovning er endnu en stor kilde til CO₂-emission.

Greenwashing har i mange år betydet, at befolkningerne i specielt de Nordiske lande har kunnet leve i illusionen om at have styr på miljøforureningen. Det går dog ikke længere så let. Beregninger kan vise, at indbyggerne i f.eks. Danmark afsætter nogle af de største "økologiske fodspor" i verden. Men besynderligt nok har denne viden om vores

uholdbare livsform ikke betydet ret meget for vores handlinger. Ganske vist sorterer vi affald, bruger sparepærer og køber mindre biler, men ingen giver afkald på elektronik som mobiltelefoner eller på ferierejser under henvisning til miljøet. Og hvis kødforbruget hos os er stagnerende, sker dette i lige så høj grad fordi vi synes det er synd for dyrene eller for den personlige sundheds skyld, end det sker af hensyn til klimaet. Endelig stemmer vi på politikere, der heller ikke tager problemet så alvorligt, at de via lovændringer kan tvinge os til at ændre vores livsstil så radikalt, som miljøeksperter siger er nødvendigt.

I dag kommer der en strøm af stadigt mere ildevarslende internationale rapporter om klimaændringer, så vi kan ikke længere sige, at vi ikke ved, at vores livsform er problematisk. Vi kan så forsøge at berolige os med, at teorien om at klimaændringer er menneskeskabte afvises af visse forskere, men teorien er i historisk lys en af de teorier, der har den største tilslutning blandt videnskabsfolk, fortæller den internationalt anerkendte tyske klimaforsker Hans Joachin Schnellhuber (Schnellhuber 2015). Der er mindre enighed om Newtons, Einsteins eller Bohrs teorier, end der er om climateorien.

Men hvis vi ved, at det er galt fat, hvorfor lever vi så stort set sorgløst videre? Måske ved vi ikke på den "rigtige" måde, måske er vores viden ikke gået "under huden" på os? Findes der viden der kan mærkes i vores kroppe og motivere os bedre? Findes der *vidensformer*, der er tættere på handling, end mere traditionel videnskabelig viden om natur og miljø er? Det er det, denne artikel skal handle om.

ATMOSFÆRER, STEMNINGER OG FORNEMMELSER

Mit forslag er, at undersøge begrebet *atmosfære*, som har vakt stigende interesse inden for flere forskellige fagområder de senere årtier, og som der måske kan udvikles en vidensform af. Begrebet betegner et vagt og uafgrænset fænomen, som vi kun har en svag viden om, eller måske snarere kun har en *fornemmelse* af. Det er en fornemmelse, der fortæller os, hvordan vi befinder os i vores omgivelser eller miljø. Sammenlignet med en videnskabelig vidensform, overholder fornemmelsen for atmosfære ikke videnskabens almene krav om at være objektiv og udelukke personens egne holdninger og fornemmelser. Tværtimod baserer den sig på disse. Så når man taler om atmosfærer, taler man om noget, der både beror på det omgivende miljøes påvirkninger, men også beror på det menneske, som udsætter sig for miljøets påvirkninger eller bliver indfanget af det.

Oprindeligt bliver "atmosfære" kun brugt om vejret og meteorologiske fænomener. Ordet betegner det område, hvor der er luft, gasarter, skyer og damp ("atmos" betyder damp), og det sættes over for 3 andre sfærer, der er mere håndfaste, nemlig "lithosfæren" (jordskorpen og bjergarter), "hydrosfæren" (hav, søer og vandløb) og "biosfæren" (alt det levende).

Siden 1800-tallet er man dog begyndt at bruge begrebet "atmosfære" til at betegne stemninger, følelser og fornemmelser. Begrebets herkomst er dog stadig tydelig, som når man taler om lyse, mørke, fugtige, klamme, lette, tunge, trykkende, stormende eller

iskolde stemninger. Man kan f.eks. sige, at der var en stemning som ”stilhed før stormen”. Man bruger også vejr-fænomener fra de forskellige årstider og tidspunkter på dagen til at beskrive følelser, ligesom lysforhold, skyer, skyer, regn og tåge også leverer ord til at beskrive, hvordan en situation føles. Og selvom følelser i videnskaberne gerne beskrives som ”indre” og ”private”, tyder atmosfærebegrebernes indtog dog på, at vi i vores dagligliv ikke opfatter stemninger og følelser som noget rent privat og utilgængeligt for andre. Vi kan f.eks. udpege en ”følelseskold” eller en ”hjertelig” atmosfære i familien, som det, der har præget os til at blive, som vi er. Og når vi f.eks. siger om internationale forhandlinger, at de foregår i en ”kølig atmosfære” eller i en ”tyk atmosfære af had”, så taler vi om en stemning, der ligger i lokalet mellem de forhandlende parter eller ”ligger i luften”. Naturligvis bidrager parterne til stemningen, også i familien. Men stemningen kan ikke påvises objektivt. Det er derfor parterne kan slippe afsted med at benægte, at stemningen er kold. Man må have været fysisk tilstede i familien eller ved forhandlingslokalet, for at have fornemmet stemningen: følt den på sin egen krop.

Det interessante er nu, at man i visse videnskabelige sammenhænge er begyndt at tale om det mellemområde mellem mennesker og omgivelser, om det, som ”ligger i rummet” mellem alle tingene, som er i rummet. Man forsøger at beskrive stemningerne eller atmosfæren i mellemrummet, og man forsøger endda at nyttiggøre beskrivelserne af ”the in-between”, til at skabe atmosfærer, der kan påvirke mennesker liv og handlinger gennem deres fornemmelser. Videnskaberne forsøger med andre ord at tilegne sig nogle før-videnskabelige erfaringer. Spørgsmålet er så, om noget af dette kan bruges til at få os til at håndtere klimaopvarmningen på en ny måde. Her først nogle eksempler på brugen af atmosfærefænomenet.

FORSKELLIGE TYPER ATMOSFÆRE

Den engelske antropolog Tim Ingold (f. 1946) præsenterer et atmosfærebegreb, som han foretrækker at kalde ”the weather-world”, ”vejr-verdenen”. Han beskriver denne vejr-verden som en sammenvævning (”a meshwork”) af ”linjer” og påvirkninger mellem mennesker, naturen og alt andet i verden. Ingold beklager, at mange antropologer har stillet sig tilfreds med at beskrive menneskers liv som noget, der udspiller sig i landskaber, der tolkes som geometriske flader. Mennesker bør ikke kun på landskabets overflade, hævder han, men bebor hele firmamentet, inklusive himmelen. Til støtte for denne opfattelse henviser Ingold dels til antropologiske feltstudier, og dels til fænomenologiske tænkere som Martin Heidegger (1889-1976) og Maurice Merleau-Ponty (1908-1961). At bebo verden er i Ingolds beskrivelse en aktivitet, der så at sige skaber sit naturlige miljø ved at væve sig sammen med himmel, landskab, vækster og dyr til en ”weather-world” eller ”vejr-verden”. Når vi sanser vejr-verdenen, sanser vi den ikke som et objekt, men sanser *i* eller *gennem* den, siger Ingold. Vejr-verdenen er altså medbestemmende for vores sansninger og fornemmelser, og dens variationer ændrer vores perceptioner af verden – både de visuelle, de auditive og de emotionelle perceptioner. Ingold gør endda vejr-verdenen aktiv som en slags overgribende magt i rummet, der holder alting sammen, også os men-

nesker, og endda gør alting til det, det er. Det kan man læse ud af nogle formuleringer, hvor Ingold kommer til at lyde som Heidegger, f.eks. når han siger: ”the weather world is the world’s worlding”, eller når han med ontologisk pathos siger: ”the weather-world is the very temperament of being” (Ingold 2010:126-135).

Et noget mindre højstemt atmosfærebegreb finder man i et tværvideenskabeligt tidsskrift som *Emotion, Space and Society*, der i 2015 viede et helt temanummer til atmosfærebegrebet. Her fremgår det, at så forskellige videnskaber som kulturgeografi, arkæologi, arkitektur, teater- og medievidenskab, pædagogik og filosofi forsøger at udvikle begrebet, fordi de ser en fordel i et begreb, der sammenkæder mennesker med de ting, steder og miljøer det lever i, og derved kaster lys over dimensioner af de forskellige videnskabs emner, som ellers har ligget i mørke. Tidsskriftet fokuserer mest på menneskets kulturelle, politiske og sociale omgivelser som atmosfæreskabende, og det vier stor interesse til hvordan man skaber eller iscenesætter atmosfærer (temanummerets titel er ”Staging atmospheres”). Det sidste – at skabe atmosfærer – er et kæmpe problem for bl.a. byplanlæggere, arkitekter, instruktører og reklamefolk, der gerne vil påvirke menneskets befindende og stemninger og motivere deres handlinger.

Atmosfærebegrebet fandt tidligt vej ind i pædagogikken med den tyske filosof Otto Bollnow (1903-91), der i 1964 udgav bogen *Die pädagogische Atmosphäre*, hvis emne var de ”følelsesmæssige mellem menneskelige forudsætninger for opdragelse”. Bollnow trækker, foruden på Martin Heidegger, blandt andre på en ældre pædagogisk filosof, Hermann Nohl, der i 1920’erne arbejdede med den ”pædagogiske relation” mellem underviser og elev. For Bollnow er den pædagogiske atmosfære hele situationen, som bestemmer hvor godt undervisning eller opdragelse vil lykkes. Både de rumlige relationer, som undervisningen foregår i, og de menneskelige holdninger som institutionen og læreren står med, er afgørende (Bollnow 1964).

Mærkeligt nok er der ikke nogen, der har sat atmosfærebegrebet i forbindelse med klima- og miljøspørgsmål, hvilket ellers synes indlysende. Dels forekommer atmosfærebegrebet særligt velegnet til at beskrive miljøet, hvor det ikke handler om naturen over for mennesket, men om symbiosen og interaktionen mellem natur og menneske. Og dels forekommer et aktivistisk atmosfærebegreb at være et indlysende svar på ønsket om en moderne motiverende fornemmelsesform, som jeg ovenfor hævdede, vi har brug for at udvikle. Måske kan atmosfærebegrebet levere elementer til den type ”environmental education”, som pædagogiske forskere fra mange lande arbejder på at udvikle.

ATMOSFÆRE OG KROP

Alle er enige om, at et begreb for ”mellem-rummet” mellem mennesker og ting og mellem kultur og natur, nødvendigvis må være et ”vagt” el. ”luftigt” begreb. Alligevel behøver atmosfærebegrebet en vis præcisering, hvis vi skal forstå, hvad det er vi taler om. Den henter jeg hos fra to nulevende tyske filosoffer: Hermann Schmitz (f. 1928) og

"Factory". Foto: Karin Karin, Pixabay

Gernot Böhme (f. 1937). Deres atmosfærebegreb har den fordel, at det kæder viden om atmosfærer sammen med sansninger, følelser og kroppens befindende i sine omgivelser, hvad enten disse omgivelser er andre mennesker eller natur. Mit håb er, at deres teorier om atmosfære måske kan hjælpe til at udvikle en fornemmelse for klima, som kan give en umiddelbar følelsespåvirkning og derfor lettere får nogle kropsligt-handlemæssige konsekvenser, end mere intellektuelle vidensformer synes at have.

Hermann Schmitz' vej til atmosfærebegrebet går gennem en analyse af forskellige teorier om følelser. Schmitz hævder, at der i det antikke Grækenland herskede en helt anden fortolkning af følelser og lidenskaber, der så dem som magter, der ligger i rummet uden for de enkelte individer og påvirker eller besætter dem udefra. Dokumentation for denne påstand finder han i beretninger som f.eks. Homers "Iliaden". Allerede i værkets allerførste sætning, som nogen husker fra deres skoletid, tales der om vreden, der "griber" Achilleus som en udefra kommende magt, og som Achilleus ikke selv behersker. Men allerede i Homers andet store værk, "Odysseen", finder man beskrivelser af personer - f.eks. af Odysseus selv - der søger at kontrollere og skjule deres følelser under dække af en facade udadtil. Odysseus distancerer sig fra sine følelser i et forsøg på at "tæmme sit hjerte" og tale det til rette, han lader sig ikke længere besætte af guddommelige magter, men behandler dem som med- og modspillere man kan forhandle med, og han lærer sig fuldstændigt at kontrollere sit ansigtsudtryk. Hos flere af periodens digtere og filosoffer møder man denne gradvise kontrol af følelserne, der sker ved at omtolke dem fra at være gribende magter til at være indre størrelser i menneskets sjæl eller psyke, som vi selv er herrer over. Schmitz mener endda, at omtolkningen af begreber som "sjæl" og "psyke"

til at være en slags "indre" og privat beholder, bliver gennemført for at få følelserne og lidenskaberne under rationel kontrol af fornuften. Her er ikke mindst filosofien fra Platon og frem skyldig på grund af sin "hovmodige fornuftsdyrkelse".

Schmitz kalder denne inderliggørelse af sjælen en "psykologisk introjektion", og han mener den bliver implementeret allerede i det græske samfund midt i det 5. århundrede f. Kr. Og han påstår, at den stadig den dag i dag dominerer vores forståelse af følelser og fornemmelser, til dels lægmandens, men især fagpsykologens forståelse (Schmitz 2010:19-27). Psyken eller bevidstheden opfatter vi som en lukket beholder, som nok kan forholde sig til omverdenen gennem sansninger og fornuft, men som altid har en vis distance til omverdenen. I den senere europæiske idehistorie har opfattelsen udviklet sig til en indre-ydre-dualisme, hvor det sjælelige og det legemlige fordeles på hver side.

Man kan finde lignende kulturdiagnoser hos både Martin Heidegger og Tim Ingold. Sidstnævnte taler om opkomsten af en "logic of inversion" i den europæiske kultur. Ifølge Ingold reducerer denne logik menneskets involvering i verden, tingene og andre mennesker til at være styret af et "interior schema of which its manifest appearance and behaviour are but outward expressions" (Ingold 2011:68). Og ligesom Hermann Schmitz ønsker både Heidegger og Ingold at generobre menneskets oprindelige åbenhed til verden. Schmitz trækker et berømt citat af filosofen Heraklit (ca. 480 f. Kr.) frem, som kan illustrere, at man før "introjektionen" opfattede sjælen som grænseløs: "Vandrende vil du aldrig finde sjælens grænser, selvom du skridter alle gader af".

Hvis vi gør oprør mod den psykologiske introjektion, kan følelserne blive frigjort fra deres dominerende rolle som indre, private fænomener. Hermann Schmitz anbefaler, at vi foretager dette opgør og i stedet lærer at forstå vores følelser som noget, der befinder i rummet som en art magtfulde atmosfærer eller stemninger. Dette indebærer dog også, at kroppen ændrer status fra at være en rent fysiologisk, "ydre" ting til at være sædet for menneskets subjektivitet og fornemmelse. Kroppen bliver hos Schmitz til "den følte krop".

Schmitz siger f.eks.: "Emotions are atmospheres poured out spatially - room-filling phenomena occupying surfaceless space around the conscious subject, dynamically 'gripping' the felt body in characteristic ways specific to each distinguishable type of emotion" (Schmitz 2011; cfr. Schmitz 2010:78). Følelserne er med andre ord atmosfærer, vi kan gribes af og stemmes af, og som vi mærker i vores kropslige befindende og affekter. Og atmosfærerne har "besat" rummet og påvirker os, når vi bevæger os ind i dem.

Ligesom Heidegger og Merleau-Ponty, insisterer Schmitz på, at der findes et andet slags rum end det geometriske, som vi kulturelt er blevet opflasket med, og som man kan genopdage med omhyggelige "fænomenologiske" analyser af vores hverdagsoplevelser med rumoplevelser. Det er et sådant rum, atmosfærerne besætter, ikke et geometrisk rum. Og det er det atmosfæriske rum, som mennesket lever i eller bebor. Denne egenskab ved atmosfærer, at de kan fylde eller besætte et rum, henviser Schmitz til, når han vil

Foto: Sune Frølund

forklare, at vi uvilkårligt gribes af de stemninger, vi møder i vores omgivelser. F.eks. når vi gribes af en mørk skovs dysterhed, finder en overskyet himmel truende eller bliver løftet af en sollys morgen på stranden.

ATMOSFÆRE OG SANSNING

Hos Gernot Böhme integreres atmosfæreteorien i en lære om vores sansning (Böhme 1993; Böhme 2001). Han udvikler sin lære om sansningen ved at kontrastere til et klassisk eksempel på en sansningsanalyse, som han mener er mangelfuld. Hos flere filosoffer kan man finde sansningsanalyser, der typisk tager udgangspunkt i et eksempel som ”jeg ser et træ”. Her træder træet frem som et objekt med en vis distance til subjektet, som ser på det. Böhme foreslår nu, at man i stedet tager udgangspunkt i en situation, hvor man i regn og blæst søger beskyttelse under et træ. I dette eksempel optræder der ganske vist også synssansninger af træet, men nu er den mest dominerende sansning, at man *mærker* eller *fornemmer* træets styrke og voluminøsitet, fordi det netop er deri beskyttelsen mod vejret ligger. I dette eksempel forsvinder træet næsten som et objekt, men det mærkes alligevel som meget nærværende. Og hvad mere er: samtidigt med at man mærker træet, mærker man også sit eget nærvær kropsligt, og man mærker sit samvær med træet og dets beskyttelse. Man er så at sige affektivt grebet af sin sansning af træet.

Sammenligningen af de to eksempler på sansning viser ifølge Böhme, at den klassiske sanseanalyse eksempel er et ret specielt tilfælde af en sansning, som ikke er repræsentativ for vores sanseoplevelser i almindelighed. I eksemplet, hvor jeg ser et træ, er jeg et så at sige den blinde plet i sansningen. Det er indlysende, at der må være et jeg, for at der kan

være en synssansning, men dette jeg *opleves* ikke i sansningen. Jeg’et kommer derfor til at blive opfattet som en *forudsætning* for sansningen, ikke som direkte sanset, hvorfor følelsesdimensionen og kropsdimensionen i sansningen glider ud af billedet.

I SANSNINGEN ER SUBJEKT OG OBJEKT ÉT

Hvad Böhme her vil sige, har sin parallel hos Maurice Merleau-Ponty, der skrev en hel bog om sansning. Heri gjorde Merleau-Ponty opmærksom på, at sansningen først og fremmest er et *samvær* mellem en krop og det, der sanses, altså at sansningen først og fremmest er en *samværsform*, en ”kommunion” eller en ”kopulation”, som han siger (Merleau-Ponty 1945:370). Og ligesom Schmitz og Böhme hævdede Merleau-Ponty, at det er kroppen, og ikke bevidstheden eller intellektet, der er subjektet for vores sansninger. Det, der hos Schmitz hedder ”den mærkede krop”, hedder hos Merleau-Ponty ”den levede krop”.

For Böhme er sansning altså først og fremmest en følelsesmæssig-kropslig enhed og forbundethed med omgivelserne. Men han giver også en forklaring på, hvordan sansningen gradvist kan bevæge sig fra sin oprindelige enhed med verden til at blive spaltet til en jeg-pol og en objekt-pol, altså til et fuldt udfoldet jeg og et fuldt udfoldet objekt. Hvis jeg sanser kulden, sanser jeg den primært på min krop, dvs. jeg sanser den på mig selv. Kulden mærkes som et ubestemt ”det er koldt”, hvor det ikke er tematiseret, hvad det er, der er koldt. Langsomt kan vi så udspalte subjekt-siden og objekt-siden af kuldesansningen. Denne udspaltning foregår som en gradvis distancering til den oprindelige, affektive grebthed af sansningen.

Jeg kan sige ”jeg fryser” eller sige ”jeg kan mærke, at det er koldt”, hvorved jeg går fra at tale affektivt til at tale konstaterende om kulden som noget forskelligt fra mig, noget i omverdenen, som jeg dog mærker på min krop. Og jeg kan endda fjerne *følelsen* af kulde endnu mere, hvis jeg siger: ”det er koldt her”. Så er vejen fra personlig, affektiv sansning til objektivt udsagn gennemløbet.

Afgørende for Böhme er, at den første sansning eller fornemmelse - ”jeg fryser” - hvor der ikke er forskel på mig og kulden - er det erkendelsesmæssige grundlag for den distancerede eller objektive konstatering af temperaturen. Ikke omvendt. Kulden *kan* altså gøres til et objekt for sansningen, men den kan aldrig - siger Böhme - blive til en regulær *ting*. Men kulden er heller ikke en egenskab ved en anden ting, f.eks. den fysiske luft. Når vi siger ”jeg fryser” taler vi ikke om en egenskab ved luften (forstået som den fysiske sammensætning af nitrogen, oxygen, argon, kuldioxid, vanddamp etc.), men om noget, der ”ligger i luften” eller i rummet, altså netop noget følelsesmæssigt og *atmosferisk*.

ATMOSFÆREN OG VORES BEFINDENDE

Det atmosfæriske har en affektiv toning - det kan være koldt, varmt, truende, trykkende, lokkende, trygt eller lignende - og det *mærkes* i kroppen, der bliver *affektivt truffet* af atmosfæren. Så vores grundlæggende sansning er en *mærken af nærvær*, altså en selv-mærken

eller en *befinden-sig*, og den er knyttet til atmosfæren. Man mærker atmosfærer, idet man bliver affektivt truffet af dem. F.eks. en dyster atmosfære en novemberaften, eller en lystig atmosfære en forårsdag med fuglesang, som stemmer en muntert.

Atmosfærer kan man blive påvirket af, når man f.eks. indtræder i et rum og mærker stemningen der. Vi kender sikkert til fornemmelsen af at træde ind i en kirke - den højtidelige atmosfære - eller af at komme fra et tæt pakket, beklumret og tilrøget værtshus og ud i køligheden udenfor - en befriende atmosfære. Begge gange er det stemningen i rummet, der appellerer til mig, eller måske snarere trænger sig ind på mig. Og jeg mærker den kun, fordi jeg er blevet affektivt ramt af stemningen eller atmosfæren.

Jeg kan somme tider mærke atmosfærer, som kontrasterer min egen stemning og som jeg omstemmes af, sommetider endda mod min vilje. Og jeg kan af og til mærke atmosfærer, selvom ingen andre har mærket dem - det er som om de svæver ubestemt og udgydte i rummet, som Hermann Schmitz siger.

ATMOSFÆRENS OBJEKTIVE SIDE

I klassisk psykologi tolkes atmosfærer som projektioner af egne, private stemninger. F.eks. vil psykologien se lystigheden en forårmorgen som noget, individet har båret med sig og nu - fejlagtigt - tror ligger i rummet. Denne forklaringsmåde forudsætter selvfølgelig, at man opfatter psyken som en indre, privat verden - altså netop den tolkning af vores stemninger, som Schmitz mente skyldes den tidligere beskrevne ”psykologiske introjektion”. Men psykologien kan ikke let forklare de ubehagelige stemninger, man kan gribes af i visse sammenhænge, og som man ikke kan vægre sig mod. Psykologien kan heller ikke give en god forklaring på, at et helt kollektiv af mennesker kan blive grebet af samme atmosfære, f.eks. følelsen af uhygge eller af noget truende eller skrækkeligt, som kan skabe panik i en forsamling. Psykologien vil typisk tale om, at der sker en ”overføring” af den ene persons indre stemning til de andre. Schmitz, derimod, forklarer kollektive følelser med sin atmosfæreteori.

Det er klart, at når jeg her skriver om atmosfærer, så har jeg objektiveret dem på en måde, så jeg ikke er affektivt truffet af dem. Den mulighed har vi som mennesker, bl.a. takket være vores tænkning. Men objektivering giver ingen mening, hvis ikke vi selv har haft erfaringen med at være grebet af stemninger eller atmosfærer, som man ikke selv kan bestemme over, og som man er ramt af.

Alligevel kan man godt udpege nogle komponenter, som atmosfæren er opstået af. F.eks. viser indretningen af klasseværelser noget om, hvad man anser for at være fremmede for læring. Hvis lærerens kateder er forhøjet i forhold til elevernes pulte, giver det en anden pædagogisk atmosfære, end hvis de er anbragt på samme niveau. Fra havearkitekturen kan man også finde mange eksempler på måder at skabe atmosfærer. Den ”engelske have” sigtede mod at skabe forventning og overraskelse, og var derfor ikke designet med barokhavens symmetrier, rette linier og overskuelighed, der skaber en helt anden

atmosfære. Ligeledes kan vi konstatere, at de mennesker, der befinder sig i et rum og deres ageren er med til at skabe rummets atmosfære. Der er med andre ord objektive eller i al fald semi-objektive komponenter i atmosfærer.

Men uden den subjektive dimension - at vi kun kan udpege atmosfærerne *fordi* vi har været grebet følelsesmæssigt af dem - er atmosfærer ikke atmosfærer. Vi ville simpelthen ikke kunne forstå, hvad begrebet dækker over, hvis vi ikke havde været i atmosfærens greb. Vi må have *oplevet* fænomenet, for at kunne udsige noget om dem. Dette er grunden til, at det specielt er fænomenologiske filosoffer, der har interesseret sig for atmosfærer, og er formodentlig også grunden til, at atmosfærer (i den her i artiklen brugte definition af atmosfærer) aldrig er blevet tema for naturvidenskabelig forskning. De er aldrig blevet accepteret som vidensformer i en intellektuel kultur. Man kan kun få fat på dem i en æstetisk erfaring, hvor jeg et indgår i helhedssituationen, altså er affektivt-kropsligt tilstede i omgivelserne eller endda er i omgivelsernes vold.

Foto: Pernille Henriette Wiil

På dette punkt går Schmitz og Böhme dog lidt forskellige veje. For sidstnævnte findes atmosfærer strengt taget kun i aktuelle erfaringer. Hvis jeg taler objektiverende om atmosfæren, er den ikke mere. For når jeg er truffet følelsesmæssigt af atmosfæren, står jeg ikke med en klar jeg-bevidsthed, men er så at sige ført tilbage til et *kropsligt mig*, et ”ur-mig”, der er ren kropsfølelse, og som befinder sig før oplevelsen kan spaltes i en subjekt-side og en objekt-side. Men efter Schmitz's opfattelse kan der godt findes atmosfærer, selv om ingen mennesker er til stede og føler dem. Det betyder f.eks. at Schmitz mener, at atmosfæren af højtidelighed forbliver i kirkerummet, selv om alle har forladt det og kirken står tom.

ATMOSFÆRER ER HALVTING

Trods denne uenighed er de to tænkere enige om, at atmosfærer ikke er "ting". Men hvis de ikke er ting, hvad er de så? Kan der være noget, der er, men som ikke er tingsligt? Hvis man spørger naturvidenskaben er svaret, at alting enten er tingsligt eller egenskaber ved ting. Man plejer at sige, at videnskabens opfattelse af væren - dens "ontologi" - er bundet til tingene: den er en tings-ontologi. Denne ontologi er vi nødt til at forlade, hvis vi vil have svar på, hvad atmosfærer er.

Hvad med så at sige, at atmosfærer er "relationer"? Det er Böhme ikke helt afvisende over for, men dog skeptisk, for vi vil være tilbøjelige til at opfatte relationer som relationer mellem-ting, og i så fald har relationsbegrebet ikke frigjort sig fra tings-ontologien. Han må derfor finde et bedre ord til at karakterisere, hvad atmosfærer er.

Böhme ender sine overvejelser med at tilslutte sig Schmitz svar. Når atmosfærer hverken er ting, egenskaber eller relationer, men heller ikke er ingenting, så må de være: *halvting* (Schmitz 2007:239; Schmitz 2011:84). Denne betegnelse omfatter også følelser, stemninger, farver, lugte og andre sanskvaliteter, altså alle de atmosfærer, som vi har tilgang til gennem vores kropslige indfældethed i verden. Med vores tænkning er vi i stand til at distancere os fra atmosfæren, og dermed at overgå fra atmosfærernes og halvtingenes sansevirkelighed til tings-ontologiens virkelighed. Men hvis vi i denne distancering mister eller "glemmer" forbindelsen til atmosfærens kropslige forankring i verden, mister både jeg'et og tingene realitet (Böhme 2001:57).

FLYDENDE, GRÆNSELØS NATUR

Efter at have indkredset atmosfærebegrebet, vil jeg nu vende tilbage til spørgsmålet, jeg stillede i begyndelsen af artiklen, nemlig om der fra begrebet kan udledes en vidensform, der kan hjælpe til at vække os fra vores bekymrede, men alt for passive viden om natur og miljø.

Svaret er ja, men det er også et svar, der transformerer vores opfattelse af, hvad natur er. Atmosfærebegrebet kan ikke bruges til noget, hvis vi holder fast på den klassiske opfattelse af natur som den fysisk-tingslige verden, som er adskilt fra menneskets handlinger og kultur. Vi bliver nødt til at acceptere et mere *flydende* naturbegreb, hvor natur og kultur flyder ind og ud af hinanden uden nogen skarp grænse.

I miljødebatten møder man ofte det synspunkt, at vores miljøproblemer skyldes, at vi har udviklet en kultur, der tager udgangspunkt i vores egne behov, og derfor egentlig ikke har øje for naturen. Påstanden er så, at hvis man havde skabt en kultur, der i stedet tog udgangspunkt i naturen og dens behov, som disse er uafhængigt af mennesket, ville vi ikke være endt i den fatale situation, vi er i i dag, hvor global opvarmning truer og arter udryddes med større hastighed end nogensinde før i historien.

Men synspunktet forudsætter dog, at man ikke anerkender, at mennesket - ligesom andre levende væsener - er en del af naturen og derfor har en legitim ret til at sikre sine egne livsbe-

tingelser. Hvis vi derimod anerkender, at mennesket selv er naturligt, må vi acceptere, at det ikke giver mening at se kulturen som fuldstændig natur-fremmed. Vi kan diskutere, om en kultur er ødelæggende for sig selv og andre arter og hvordan den kan ændres, så den kan blive holdbar, men det giver ikke mening at se på kulturen som naturfremmed som sådan. Alle levende væsener ændrer eller "kultiverer" den omgivende natur, ikke kun mennesket, og det er der ikke noget naturfjendtligt i.

Vi må derfor afvise en skarp modstilling af kultur og natur, fordi den låser naturen fast i en opfattelse, der ikke tillader kontakt med menneskelige aktiviteter, og derfor er urealistisk i forhold til vores faktiske liv med naturen. Et sådant urealistisk begreb om natur kan man støde på i visse økologers opfattelse, at kun "vild", uberørt natur, er natur. Så snart man kan spore menneskelig påvirkning, hævder de, er naturen forsvundet.

Som et eksempel på denne holdning kan vi nævne den amerikanske miljøaktivist Bill McKibben, der i 1989 udgav en bog med titlen *The End of Nature*. McKibben forestiller sig naturen som en "separate, timeless, wild sphere", der består af "pristine places ... substantially unaltered by man", og som "existed outside human history" (McKibben 1990:43, 51, 48). En sådan naturopfattelse deler han med den amerikanske "wilderness"-bevægelse, der i mere end hundrede år har kæmpet for en form for "deep ecology", der har haft udmærkede fortjenester såsom dannelsen af de store nationalparker rundt omkring i USA. På negativsiden har wilderness-bevægelsen dog være medvirkende til at stilisere en romantisk opfattelse af Amerika som oprindelig, uberørt natur (før de europæiske indvandrere kom til landet), og af landets oprindelige befolkning som "ædle vilde", der hverken havde skabt kultur eller historie (Frølund 2015). I dag ved vi, bl.a. fra arkæologiske undersøgelser, at Amerika i høj grad var opdyrket land før Europæernes komme, og at indbyggerne ikke var mere ædle end at de havde skabt kulturer, hvoraf nogle endda havde vist sig *ikke* at være bæredygtige (Diamond 2005).

I *The End of Nature* bekæmper Bill McKibben et instrumentelt naturbegreb, som er orienteret efter menneskets behov. Men hans begreb er en abstraktion, og det indrømmer han direkte for han erklærer, at han med ordene "naturens død" ikke mener verdens undergang, ja, ingen gang mener naturens undergang. Det er faktisk - som han ordret siger - kun *ideen* om naturen som det uberørte, der dør, ikke naturen selv. For naturen - jorden, bjergene, havet, floraen, faunaen, himlen, vejret og atmosfæren - skal nok bestå, selvom den ændres af mennesket.

ANTROPOCÆN: MENNESKELIG NATUR

I dag kan man spore menneskeskabt påvirkning overalt i naturen, og man kan i borerer fra søer, havbund og gletschere finde spor af aske fra skovafbrændinger og pollen fra nytteplanter, der stammer helt tilbage fra Stenalderen, hvor landbruget bredte sig overalt på jorden (Sirocko 2012). Og man kan konstatere, at koncentrationerne i atmosfæren af drivhusgasser som CO₂ (kuldioxid) og NH₄ (methan) begynder at stige længe før

industrialiseringen. Det skyldes skovrydning, ”våd” risdyrkning og husdyrhold. Efter industrialiseringen accelererer disse koncentrationsstigninger (Ruddiman 2014).

Dette og andre forhold har fået klimaforskere til at foreslå, at den nuværende epoke frem for sin hidtidige betegnelse ”holocæn”, bør kaldes ”antropocæn” (”menneskets tidsalder”, Crutzen & Stoermer 2000). Det er uden for diskussion, at menneskelig aktivitet kan spores overalt på jorden. Det er kun tidspunktet for antropocæns begyndelse, der strides om. Derfor kan en amerikansk geograf beskrive vores nutidige natur som ”ecosystems in different states of human interaction, differing in wildness and humanness” (Ellis 2011).

Hvis man holder fast i McKibbens nostalgiske opfattelse af natur som det oprindelige, der eksisterer upåvirket af menneskelig kultur, er konsekvensen, at man må opgive at handle. For dog at bevare nogle økologiske handlemuligheder (og en vis optimisme), har visse forskere foreslået en radikal løsning, nemlig at vi frigør os fuldstændig fra naturbegrebet. Det er en sådan radikalitet, der gemmer sig under titlen på litteraten Tim Mortons *Ecology without Nature* (Morton 2007).

Jeg vil dog foreslå, at vi i stedet ændrer vores naturbegreb i mindre puritansk, mindre romantisk retning, så vi kan acceptere, at naturen er et sammenvæv eller en hybrid af menneskeligt og ikke-menneskeligt i gensidig interaktion. Det betyder, at ”natur” ikke eksklusivt betegner det vilde og uberørte (hvis det eksisterer), men også kan anvendes om det kultiverede og det kunstige, som er resultat af menneskelig aktivitet.

I Danmark findes der ikke uberørt natur, da alt enten er kultiveret eller engang har været kultiveret. Det forhindrer dog ikke danskerne i at nyde naturen, og det mener de, de gør, når de går en tur i skoven eller har vandret over mark, eng eller hede, væk fra byerne, selvom alle disse områder er resultater af menneskelige aktivitet. Vi er også tilbøjelige til at opfatte en anlagt bypark som et stykke natur midt i civilisationen, og vi kan endda finde på at nyde en potteplante i vinduet som et stykke natur, der er hentet ind i huset. Jeg gætter på, at indbyggerne i de andre Nordiske lande i praksis oplever natur på samme måde. Når alt kommer til alt er der ikke meget bevaret ”naturskov” i nogen af de Nordiske lande, hvis overhovedet. Det er vi normalt lykkeligt uvidende om, og vi tænker ikke over, at en skov, som vi har haft naturoplevelser i, måske er resultat af organiseret skovbrug gennem et par århundreder. En skov kan være kedelig monokultur, den kan være for lille eller der kan være for lidt af den (som i Danmark), men det fratager os ikke fornemmelsen af natur, når vi går og står midt i den.

FORNEMMELSE FOR NATURLIGE ATMOSFÆRER

Sådanne iagttagelser gør det klart, at vi må opgive den skarpe grænse mellem natur og kultur, mellem naturligt og kunstigt, og acceptere en flydende overgang. Det betyder, at natur for det første ikke kan være ideen om det uberørte og oprindelige,

men heller ikke er de materielle objekter eller ting, som vi støder på ”derude”. Naturen kan ikke adskilles fra vores erfaring af den, og vi erfarer den kun når vi kropsligt intervenserer i den, om det så er for at bestige et fjeld, vandre i skoven eller om det er ved at dyrke jorden, bygge et hus eller skabe et kunstværk.

Hvordan erfarer vi så naturen? Vi erfarer den som noget atmosfærisk, som en særlig toning eller stemning i de omgivelserne vi befinder os i og agerer i. Denne atmosfære af natur kan ikke skabes direkte og målrettet, men indfinder sig som en art sideeffekt af vores engagement og ageren i omgivelserne. Men den indfinder sig dog heller ikke uden vores ageren. Det betyder, at natur kan skabes og bliver skabt, men ikke kan skabes som ethvert andet kunstprodukt ud fra en rationel overvejelse, der bliver omsat til virkelighed.

Heri ligger kimen til et af de problemer, der vil optage de følgende generationer. Når mennesket er blevet medskabere af naturen, bliver det fremover afgørende at kunne identificere og skabe den natur, som mennesket vil kunne overleve i. Spørgsmålet bliver dog også, om mennesker vil fornemme den skabte natur som naturlig, eller de vil fornemme den som kunstig natur. Når den naturlige atmosfære er en slags sideeffekt, der ikke kan konstrueres på samme måde, som man kan konstruere en maskines eller en forsøgsopstillings effekter, får fremtidens miljøarbejde ligheder med arkitektens, scenografens eller kunstnerens forsøg på at skabe atmosfærer.

REFERENSER

- Böhme, G. (1993). Atmosphere as the Fundamental Concept of a New Aesthetics, i *Thesis Eleven August 1993*. 36 (1): 113-126. <http://desteceres.com/boehme.pdf> [2016-10-20]
- Böhme, G. (2001). *Asthetik. Vorlesungen über Ästhetik als allgemeine Wahrnehmungslehre*. München: Wilhelm Fink Verlag
- Bollnow, O. (1964). *Die pädagogische Atmosphäre. Untersuchung über die gefühlsmäßigen zwischenmenschlichen Voraussetzungen der Erziehung*. Heidelberg: Quelle & Meyer
- Crutzen, P. J. & Stoermer, E. F. (2000). The 'Anthropocene', i *Global Change Newsletter No.41*, May 2000, <http://www.igbp.net/publications/globalchangemagazine/globalchangemagazine/globalchangelettersno4159.5.5831d9ad13275d51c098000309.html> [2016-10-20]
- Diamond, J. (2005). *Collapse. How Societies chose to Fail or Succeed*. New York: Viking
- Ellis, E. C. (2011). Anthropogenic transformation of the terrestrial biosphere, i *Philosophical Transactions of the Royal Society A*: 1010-1035. <http://rsta.royalsocietypublishing.org/subscriptions> [2016-10-20]
- Frølund, S. (2015). Climate and Human History of Nature, i Frølund, S. & Kemp, P. (red.) *Nature in Education*. Zürich: LIT Verlag: 31-49
- Frølund, S. & Kemp, P. (red.) (2015). *Nature in Education*. Zürich: LIT Verlag
- Ingold, T. (2011). *Being alive. Essays on Movement, Knowledge and Description*. London & New York: Routledge

- Merleau-Ponty, M. (1945). *Phénoménologie de la perception*. Paris: Éditions Gallimard
- Morton, T. (2007). *Ecology without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge: Harvard University Press
- Ruddiman, W. F. (2014). *Earth Transformed*. New York: W.H. Freeman and Company
- Schmitz, H. (2010). *Kurze Einführung in die Neue Phänomenologie*. Freiburg: Verlag Karl Alber
- Schmitz, H. (2011). Emotions outside the box. The new phenomenology of feeling and corporeality, in *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 10 (2): 241-259. <http://link.springer.com/article/10.1007/s11097-011-9195-1> [2016-10-20]
- Schnellhuber, H. J. (2015). *Selbstverbrennung. Die fatale Dreiecksbeziehung zwischen Klima, Mensch und Kohlenstoff*. München: C. Bertelsmann Verlag
- Sirocko, F. (2012). *Wetter, Klima, Menschheitsentwicklung. von der Eiszeit bis ins 21. Jahrhundert*. Darmstadt: WBG

BILLEMATERIALE

Fotografi på sida 16 av Hans Braxmeier, Pixabay

Fotografi på sida 25 fra Wiil, P.H. (2015). Atmosfære på museum. At (be)gribe en stemning. *Nordisk Museologi* 1